

N. Gencan – M. Dizer), İstanbul 1984, s. 35; E. S. Kennedy, "Ramifications of the World-year Concept in Islamic Astrology", *Actes du dixième congrès international d'histoire des sciences*, Paris 1964, I, 23-43; Pakalın, II, 268; III, 93; E. Wiedemann – [Fatin Gökmen], "Kıran", *İA*, VI, 734; J. Ruska, "Sa'dân", a.e., X, 25-26; T. W. Haig, "Sâhib-kırân", a.e., X, 66; D. Pingree, "Kırân", *EP* (İng.), V, 130-131.

YAVUZ UNAT

KIRAT

(قيراط)

Sikke, eczâ ve kıymetli taşların ölçümünde kullanılan eski bir ağırlık ölçüsü birimi.

Sözlükte "keçi boynuzu çekirdeği" anlamına gelmekte olup Ârâmîce'de **gêrâ**, Akkadca ve Asurca'da **girû** şeklinde söylenen kelime İbrânîce'de **gırah** ($\frac{1}{20}$ veya $\frac{1}{24}$ şekel), Süryânîce'de **kârâtâ**, Arapça'da **kırât**, Grekçe'de **keration** olarak yer almıştır (v. Soden, I, 291; Gesenius, s. 176). Aynı zamanda **ceratium**, **cerates** biçiminde Grekçe'den Latince'ye, doğrudan Arapça'dan yahut Türkçe aracılığıyla da Avrupa dillerine geçmiştir (carat/karat, carato, quirate/quilate...). Ayrıca Akkadca'sı **harûb**, **harubu**, Ârâmîce ve Arapça'sı **harnûb** / **harnûb** (tekili harrûbe / harnûbe), Süryânîce'si **harob**, **harnûbâ** olan "keçi boynuzu" mânasındaki kelime Grekçe'ye (**kharrouba**), Latince'ye (**carrubium**) ve Avrupa dillerine girmiştir.

I ve II. (VII ve VIII.) yüzyıllarda Mısır cam vezinlerinde (sence) bakır paranın ağırlığını gösteren harrûbe tabirine sık rastlanır. İyi korunmuş cam vezinler incelendiğinde harrûbe ortalama 0,196 gr. olarak hesaplanmaktadır (*İA*, V, 301). Kaynaklar 3 habelik (kamha) Mısır harrûbesinin (kırât) karşılığını $\frac{1}{24}$ miskal = $\frac{1}{18}$ dirhem olarak vermektedir (İbn Fazlullah el-Ömerî, s. 80; Kalkaşendî, III, 436; Makrîzî, I, 75). Buna göre söz konusu birim, "Firavun miskali" de denen Mısır-Roma sicilicusunun (= 14,166 gr.) üçte biri ağırlığında olup Arap miskali diye bilinen 96 habelik daccusun (= 4,722 gr.) yirmi dörtte birine

tekabül eden harrûbe olabilir. Arap miskalinin yirmide birine denk gelen harrûbe ise 0,23611 gramdır. Bu kelime Tunus'ta son zamanlara kadar bir bakır sikkenin adı olarak kullanılmıştır. Kırât Irak'ta miskalin / dinarın yirmide biri iken Mekke, Mısır ve Suriye'de yirmi dörtte biridir (İbnü'l-Esîr, IV, 42; M. Emîn el-Muhıbbî, II, 376).

Müslümanlar Suriye ve Mısır'ı fethettilerinde yürürlükte olan aşağıdaki klasik dönem Konstantin (Bizans) ölçü sistemini aynen korumuşlardır:

Sextula / miskal	1	4,5333 gr.
Drachma / dirhem	$1\frac{1}{3}$ 1	3,4 gr.
Obulus / dânek	8 6 1	0,5666 gr.
Siliqua / kîrat	24 18 3 1	0,1888 gr.
Granum / habbe	96 72 24 4 1	0,047222 gr.

Halife Abdülmelik b. Mervân devrinde yapılan ölçü ve para reformuyla aşağıdaki sistem benimsenmiştir:

Miskal-dinar	1	4,25 gr.
Dirhem	$1\frac{1}{3}$ 1	3,1875 gr.
Dânek	8 6 1	0,53125 gr.
Kîrat (Bağdat)	20 15 2,5 1	0,2125 gr.
Habbe (Bağdat)	60 45 7,5 3 1	0,070833 gr.

Miskal-dinar	1	4,25 gr.
Dirhem	$1\frac{1}{3}$ 1	3,1875 gr.
Dânek	8 6 1	0,53125 gr.
Kîrat (Fâris)	24 18 3 1	0,1770833 gr.
Habbe (Fâris)	72 54 9 3 1	0,0590277 gr.

Matematikçi Ebü'l-Vefâ el-Bûzcânî'nin (ö. 388/998) verdiği şu eşitlik yukarıdaki tabloları açıklamaktadır: 1 dinar = 20 Bağdat kırâtı = 24 Basra, Fâris, Ahvaz kırâtı = 60 Bağdat habbesi = 72 Basra ve Fâris habbesi (*Kitâbü Menâzili's-seb'*, s. 331). Şer'î miskal::şer'î dirhem orantısının 10::7 şeklinde olduğuna dair rivayetleri esas alan Abdülmelik b. Mervân, para birimi olan dirhemi 3,1875 gr. yerine $4,25 \times 7 \div 10 = 2,975$ gr. (= 14 Bağdat kırâtı) olarak kestirmiştir. Buna göre piyasalarda tedavül edegelen ve örfî dirhem olarak da anılan 3,4 gramlık Bizans drahmisi her biri 0,2125 gramlık 16 Bağdat kırâtına denk gelmektedir.

Mâlikîler 1 şer'î miskal = 24 kırât = 72 arpa; 1 şer'î dirhem = 16,8 kırât = 50,4 arpa eşitliklerini benimsemişlerdir. Buna göre miskal 4,25 gr., dirhem 2,975 gr., kırât 0,1770833 gr. ve arpa 0,0590277 gr. olur. Hanefîler ise şu eşitlikleri esas alırlar: 1 miskal = 20 kırât = 72 arpa; 1 dirhem = 14 kırât = 50,4 arpa. Böylece miskal, dirhem ve arpa yukarıdakilerle

aynı değerleri taşıırken kırâtın 0,2125 gr. olduğu görülür. Bazı kaynakların verdiği 1 kırât = $\frac{1}{2}$ dânek = $\frac{1}{12}$ dirhem = 4 (veya 5) habbe şeklindeki eşitlik (Cevherî, *eş-Şıhâh*, "mkk" md.; Ahterî, I, 317; II, 844-845; Kustâ b. Lûkâ, vr. 70^b), 2,833 gramlık dirhem, 0,4722 gramlık dânek ve 0,0590277 (veya 0,04722) gramlık habbe esas alındığında doğrulanmaktadır. İbnü'l-Hümmâm, Semerkant kırâtının $1\frac{1}{5}$ tesüca, yani $4\frac{4}{5}$ arpaya eşit olduğunu bildirmektedir. Bu bilgi 0,044270833 gramlık arpa esas alındığında doğrulanmaktadır. Ayrıca Semerkant tesücu 0,1770833 gramlık kırata denk düşmektedir (*Fethu'l-kadir*, II, 211-212).

955 (1548) tarihli Şam Vilâyeti Kanun-nâmesi'nde miskalin 24 kırata, 1081 (1670) tarihli Kandiye Kanunu'nda da şer'î dirhem 14 kırata, kırâtın ise 5 arpaya denk olduğu kaydedilmektedir (Bar-kan, s. 220, 352). Darphâne usulünce 4 buğdaylık (= 5 vasat arpa) Osmanlı kırâtının şer'î kırâtın aynı olduğu kabul edilir. XVIII-XIX. yüzyıllarda 32 kıratlık İstanbul kırâtı dirhem 10 altıda birine (200,46015625 miligram) eşitti (*SA*, III, 1561). 26 Eylül 1869 tarihli kanunnâme'ye göre şu değerler benimsenmiştir: 1 kırât = 4 buğday = 16 fitil = 32 nakir = 64 kutmîr = 128 zerre = $\frac{1}{4}$ denk = $\frac{1}{16}$ dirhem = $\frac{1}{24}$ miskal = 0,20046015625 gr. Muhammed b. Ahmed ed-Desûkî (ö. 1230/1815), şer'î dinar ve dirhem 21 $\frac{3}{14}$ ve 14,85 harrûbeye eşit olduğunu söylemektedir. İlgili harrûbe için yukarıdaki Osmanlı kırâtı esas alındığında kabaca 4,25 gramlık dinar ve 2,975 gramlık dirheme ulaşırlar. Dolayısıyla Desûkî'nin sözünü ettiği harrûbe Osmanlı kırâtıdır (*Hâşiye*, II, 201). Mustafa ez-Zehabî'nin verdiği bilgilerden, XIX. yüzyılın sonlarında 1 Mısır miskali = 24 kırât (harrûbe) = 1,5 dirhem; 1 şer'î miskal = 22 $\frac{6}{7}$ kırât eşitlikleri elde edilir; ikinci birim 4,25 gramdır; buradan birincisi 4,4625 gr. olarak bulunur. Söz konusu miskal, dirhem ve kırât sırasıyla 4,4625 gr., 2,975 ve 0,1859375 gr. demektir. Zehabî ayrıca şer'î miskali = 72 arpa, şer'î dirhemi 16 kırât = 50,4 arpa, kırâtı da 3,15 arpa veya 4 buğday (kamha) olarak vermektedir ki bu hesabın sağlanması ancak 0,1859375 gramlık harrûbe, 0,0590277 gramlık arpa ve 0,046484375 gramlık buğdayla yapılabilir (*Tahrîr*, s. 85-86). XIX. yüzyılda Halep'te kullanılan ağırlık dirheminin 3,167 gr. olduğu bildirilmektedir. Hasan b. İbrâhim el-Cebertî'nin verdiği 600 Şam dirheminin 592,5 Mısır dirhemine tekabül ettiğine dair

25 harrûbelik felsein ön yüzü (Metropolitan Museum, nr. 135)

KIRAT

bilgi de yukarıdaki mâlûmatla birlikte değerlendirildiğinde Suriye dirhemini (3,2073625 × 592,5 ÷ 60 =) 3,16727 grama denk düştüğü anlaşılır. Ayrıca Şeyzerî'nin kaydettiği verilerden 1 Şam miskali = $1\frac{5}{12}$ dirhem = 24 kırat = 85 habbe; 1 Şam dirhemi = 60 habbe şeklindeki eşitliklere ulaşılmaktadır (*Nihâyetü'r-rütbe*, s. 16-17). Buradan ($1\frac{5}{12} \times 3,16727 =$) 4,48696 gramlık Suriye miskali elde edilir. Yine 100 Şam miskalinin 98,75 Mısır miskaline denk geldiğine dair veriden hareketle yaklaşık 4,54 gramlık Mısır miskali ve onun kıratı bulunur.

1910 yılında Paris'te toplanan Beynelmîl Evzan ve Mesâha Komisyonu, değerli taşların tartılmasında kullanılan kıratın (karat) küsuratı atılarak tam 200 miligram sayılmasını kararlaştırmıştır. Kırat günümüzde elmas ve inci gibi değerli taşlar için ağırlık birimi, altın içinse safılık ayarı olarak kullanılmaktadır. Eskiden altın Doğu'da miskalle alınıp satıldığından bu uygulamanın bir uzantısı olarak altın külçe veya eşyanın meselâ 21 kırat ayaırında olduğunu söylemek, onun içerdiği madeni karışımın 1 miskallik yani 24 kıratlık miktarında 21 kırat (% 87,5) saf altın bulunduğu anlamına gelir (*Salnâme*, s. 398-399).

Kırat ve harrûbe bazı bölgelerde hacim ölçüsü olarak da kullanılırdı. 1892'de yürürlüğe giren 28 Nisan 1891 tarihli genelge ile tevhid edilen Mısır ölçü sisteminde kadehin otuz ikide biri değerindeki kırat 0,064453125 litreye, harrûbe onun iki katına (0,12890625 litreye) eşitlendi (*Système des mesures*, s. 19-20). Halbuki piyasalarda kullanımda olan kırat 0,072, harrûbe ise 0,141 litrelik bir hacme sahiptir (Hinz, s. 38, 50; Mahmoud Bey, I [1873], s. 83, 85).

Kahire kumaş arşını, Mısır demir arşını ve tüccar arşını gibi bazı uzunluk ölçülerinin yirmi dörtte birine de kırat adı veriliyordu. Ancak zirâu'l-amel 32 kırata, el arşını ise 21 kırata tekabül ederdi (Kalkaşendî, IV, 181, 216). Mısır kıratı XIX. yüzyılda ($54,04 \div 24 =$) 2,25166 santimetreye eşitti (Mahmoud Bey, I [1873], s. 89).

26 Eylül 1869 tarihli Osmanlı kanunnâmesine göre girah çarşısı arşını ve endâzenin on altıda birine, yani sırasıyla ($68 \div 16 =$) 4,25 ve ($65 \div 16 =$) 4,0625 santimetreye eşittir. 24 Eylül 1881 tarihli ölçü reformuyla benimsenen 1 arşın = 10 girah = 100 parmak = 1000 hat = 10.000 nokta eşitliğindeki yeni girah metrik sistemdeki santimetreye karşılık gelmektedir (*Fi 29 Şevval*, s. 4-5; *Système des*

mesures, s. 4). Farsça girih ise İran arşını zer'in on altıda birine, yani ($104 \div 16 =$) 6,5 santimetreye denk düşmektedir (Hinz, s. 62; Dihhudâ, XXIII, 262).

Kırat ve harrûbe bazı bölgelerde alan ölçüsü olarak da kullanılırdı; meselâ Mısır'da feddânın yirmi dörtte birine eşitti (Kalkaşendî, III, 442). 28 Nisan 1891 tarihli kararnâmeyle benimsenen metrik sistemde 175,034722 m²'ye tekabül ediyordu (Hinz, s. 66). XVIII-XIX. yüzyıllarda Tunus'ta harrûbe mercâ' adlı ölçünün on altıda birine karşılık gelirdi. Mercâ' da yöreden yöreye farklılık gösterdiğinden alanı 16 m², 39 m², 40 m², 54 m², 100 m² vb. olan çeşitli harrûbeler vardı (Mahmûd Ferve, sy. 7-8 [1993], s. 245).

BİBLİYOGRAFYA :

Cevherî, *es-Sihâh*, "mkk" md.; Ahterî, *Ahterî-i Kebîr*, İstanbul 1310, I, 317; II, 844-845; v. Soden, *AHW*, I, 291, 329; R. Dozy – W. H. Engelman, *Glossaire des mots espagnols et portugais dérivés de l'arabe*, Beyrut 1974, s. 121, 327; C. T. Lewis, *A Latin Dictionary*, Oxford 1993, s. 317; L. Costaz, *Dictionnaire syriaque-français*, Beyrouth, ts. (Imprimerie Catholique), s. 116; W. Gesenius, *A Hebrew and English Lexicon of the Old Testament* (trc. E. Robinson, ed. Fr. Brown v.dğr.), Oxford, ts. (Clarendon Press), s. 176; Kustâ b. Lükâ, *Kitâb fi'l-uezv ve'l-keyl*, Süleymaniye Ktp., Ayasofya, nr. 3711/5, vr. 70^b; Makdisî, *Ahsenü't-tekâsim*, s. 182, 240; Muhammed b. Ahmed el-Hârizmî, *Mefâtihu'l-ülüm*, Beyrut 1411/1991, s. 77, 166; Ebû'l-Vefâ el-Büzcânî, *Kitâbü Menâzili's-seb' (nşr. Ahmed Selîm Saîdân. Târihu 'İlmi'l-hisâbi'l-'Arabî içinde)*, Amman 1971, s. 331; Mevhûd b. Ahmed el-Cevâlîkî, *el-Mu'arreb* (nşr. F. Abdürrahîm), Dımaşk 1410/1990, s. 495-496; Celâleddin eş-Şeyzerî, *Nihâyetü'r-rütbe fi talebi'l-hisbe* (nşr. Seyyid el-Bâz el-Arînî), Kahire 1365/1946, s. 16-17; İbnü'l-Esir, *en-Nihâye*, IV, 42; İbn Fazlullah el-Ömerî, *Mesâlik* (Krawulsky), s. 80; Kalkaşendî, *Şubhu'l-a'sâ*, III, 436, 439, 442; IV, 181, 216; Makrîzî, *el-Hıfat*, I, 75; İbnü'l-Hümâm, *Fet-hu'l-kadir*, II, 211-212; M. Emîn el-Muhîbbî, *Kaşdü's-sebil fimâ fi'l-luğati'l-'Arabiyye mine'd-dâhil* (nşr. Osman Mahmûd es-Sînî), Riyad 1415/1994, II, 376; Hasan b. İbrâhim el-Cebertî, *el-'İkdü's-semîn fimâ yete'allak bi'l-mevâzin*, Süleymaniye Ktp., Esad Efendi, nr. 3169, vr. 29^a; Muhammed b. Ahmed ed-Desûkî, *Hâşiye 'ale's-Şerhi'l-kebir*, [baskı yeri ve tarihi yok] (Dârü'l-fikr), II, 201; İbn Âbidîn, *Reddü'l-muhtâr*, I, 107; II, 76-77; *Fi 29 Şevvâl Sene 1298 ve fi 11 Eylül Sene 1297 Tarihiyle Şeref-müteallik Buyurulan İrade-i Seniyye-i Hazret-i Pâdişâhi Mucibince Yeni Ölçülerin Tanzim ve Tensikıyla Suver-i İcrâiyyesi Hakkında Kararnamedir*, İstanbul 1299, s. 4-5; Ali Paşa Mübârek, *el-Mizân fi'l-akâyise ve'l-mekâyil ve'l-euzân*, Kahire 1309, s. 11, 51-54; *Salnâme-i Devlet-i Aliyye-i Osmâniyye: Altmışsekizinci Sene 1333-1334 Sene-i Mâliyye*, İstanbul 1334, s. 398-399; Barkan, *Kanunlar*, s. 220, 352; W. Hinz, *Islamische Masse und Gewichte*, Leiden 1955, s. 14, 27, 38, 50, 62, 66; B. Kisch, *Scales and Weights: A Historical Outline*, London 1965, s. 145-146,

219, 220, 221, 223, 241, 246, 247, 255; Mustafa ez-Zehabî, *Tahrîrû'd-dirhem ve'l-mişkal ve'r-ruhl ve'l-mikyâl ve beyânü mekâdiri'n-nukûdi'l-mütedâvile bi-Mısır (en-Nukûdü'l-'Arabiyye ve'l-İslâmiyye ve 'İlmü'n-nümiyyât içinde, nşr. Anistâs el-Kermilî)*, Kahire 1987, s. 85-86; *Système des mesures, poids et monnaies de l'Empire ottoman et des principaux états avec de nombreux exercices et des tables de conversion*, İstanbul 1988, s. 4, 18, 19-20; Mahmoud Bey, "Le système métrique actuel d'Egypte", *JA*, I (1873), s. 13, 18, 83, 85, 89; M. H. Sauvare, "On a Treatise on Weights and Measures, by Eliyâ, Archbishop of Nisibin", *JRAS*, IX (1877), s. 295; a. mlf., "Matériaux pour servir à l'histoire de la numismatique et de la métrologie musulmanes", *JA*, XV (1880), s. 251-254, 255-256; III (1884), s. 420-422; IV (1884), s. 270-273, 298-299; VII (1886), s. 166, 466; M. J. A. Decourdemanche, "Note sur les poids médicaux arabes", a. e., XVI (1910), s. 186, 197; Mahmûd Ferve, "el-Mekâyis ve'l-mevâzin ve'l-mekâyil fi Tûnis hilâle'l-karneyni's-şâmin ve't-tâsi' 'aşer", *el-Mecelletü't-târihiyye-tü'l-'Arabiyye li'd-dirâsati'l-'Osmâniyye*, sy. 7-8, Zağvân 1993, s. 245, 250; M. Vekov, "Maßeinheiten in den Bulgarischen Ländern vor der Einführung des Metrischen Maßsystems", *Bulgarian Historical Review*, XXVI/1-2, Sofia 1998, s. 119, 121; "Ölçü", *SA*, III, 1561; Pakalın, II, 263, 269; Dihhudâ, *Lugatnâme*, XII, 486, 488; XXI, 197, 551-552; XXIII, 262; E. V. Zambaur, "Harrûbe", *İA*, V, 301; a. mlf., "Kırat", a. e., VI, 734-735.

CENGİZ KALLEK

KIRÂZ

(bk. MUDÂREBE).

KIRBELYÂNÎ

(القريلباني)

Ebû Abdillâh Muhammed b. Ali b. Ferec el-Kirbeliyânî el-Fihri (ö. 761/1360)

Endüslü hekim ve tıbbî bitkiler uzmanı.

Endüslü'nün o dönemde hıristiyanların hâkimiyetine geçen Lekant (Alicante) bölgesindeki Kirbeliyân (Crevillante) şehrinde doğdu. Şefre lakabıyla anılan Kirbeliyânî, ilk eğitimini babasından aldıktan sonra tıbbî bitkiler üzerinde çalışma yapmak amacıyla çeşitli bölgeleri dolaşıp örnekler toplamaya başladı. Bir yandan konunun uzmanlarından ders alırken bir yandan da onların eserlerini (kunnâş) istinsah ederek basit ve birleşik ilaçlar alanında uzman oldu. Tıp öğrenimini Gırnatalı Ebû Abdullah Muhammed b. İbrâhim b. Sirâc'dan ve daha başka hekimlerden gördü; özellikle cerrahlığı Mişu Yeznad (Maestro Bernardo) adlı bir hıristiyan hekiminden öğrendi. Vâdiâş'ta (Guadix) meydana ge-